

Analysis of Metropolitan Extra-territorial Jurisdiction Policies in the Context of the Political Economy of Space: A Case Study of the Ahvaz Metropolis

Maedeh Soruriahvazi¹ | Mohammad Ali Khaliji^{2✉} | Sadegh Sadeghi³

1. Department of Urban Planning, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran. maedeh.sorori3462@iau.ir

2. Corresponding Author, Department of Urban Planning, Ahv.C., Islamic Azad University, Ahvaz, Iran. Khaliji@iau.ac.ir

3. Department of Urban Planning, Sho.C., Islamic Azad University, Shoushtar, Iran. s.sadeghi1404.iau.ir@iau.ac.ir

Article Information

Research Paper

Vol: 16

No: 62

P: 59-79

Received: 2025-02-01

Revised: 2025-04-29

Accepted: 2025-04-30

Published: 2026-02-01

Keywords:

- *political economy of space*
- *policy*
- *Extra-territorial Jurisdiction*
- *Ahvaz*

Cite this Article:

Soruriahvazi, M., Khaliji, M.A., Sadeghi, S. (2026). Analysis of Metropolitan Extra-territorial Jurisdiction Policies in the Context of the Political Economy of Space: A Case Study of the Ahvaz Metropolis. *Journal of Arid Regions Geographic Studies* 16(62): 59-79.
doi: 10.22034/jargs.2025.504008.1175

Publisher: Hakim Sabzevari University

Authors retain the copyright and full publishing rights

Abstract

Aim: The objective of this research is to investigate and analyze the extra-territorial Jurisdiction policies of Ahvaz, with an emphasis on the influence of the political economy of space on the formation and implementation of these policies.

Materials & Method: The present research is of an applied type; its method is descriptive and analytical and its collection is survey. To measure the main concept of the research, namely the political economy of space, the concepts have been divided into 4 dimensions and each dimension has several policies. In order to conduct a descriptive test of the components and variables, the t-test was used to determine the intensity, and to examine the factor structure of a set of observed variables, confirmatory factor analysis was used.

Finding: The managerial and governance dimension, with a factor loading of 1.68, was identified as the most important factor. Next, the social factor with a factor loading of 1.42, the economic factor with a factor loading of 1.33, and finally, the spatial factor with a factor loading of 0.16 were ranked as the least important.

Conclusion: The results indicate that the lack of coordination between government policies and urban management in Ahvaz has led to the weakening of metropolitan extra-territorial jurisdiction cohesion. Poor coordination between governmental and local institutions has increased the challenges of extra-territorial jurisdiction management. Economic development and investment processes have significantly impacted land use in the metropolitan extra-territorial jurisdiction.

Innovation: Among the important applications of this research's findings are assisting policymakers and urban managers in developing comprehensive plans for optimal extra-territorial jurisdiction, enhancing decision-makers' awareness of the consequences of existing policies, providing suggestions for their modification or optimization, and strengthening the connection between planning.

Extended Abstract

1. Introduction

In the twentieth century, global and regional transformations unfolded in a manner that elevated the significance of economic and political factors, profoundly influencing societies and cities more than other variables. This phenomenon was particularly evident in the domains of urban development and the organization of urban spaces. Political economy, which examines the interplay between economics and politics, has played a pivotal role in shaping urban transformations. Economics ceased to be merely a branch of social sciences focused on the production, distribution, and consumption of resources; it became deeply intertwined with politics, power, and macro-level decision-making. National economic systems and overarching policies directly influenced the formation of cities and their spatial development. Globalization, the expansion of capitalism, the rise of new economic powers, and neoliberal policies are among the trends that have reshaped the spatial structure of cities.

Urban transformations were no longer driven solely by the physical and social needs of citizens but were significantly shaped by global and regional economic-political currents. The political economy of space explores how urban spaces are produced and distributed based on economic interests and macro-level policies. Key factors in this context include large-scale investments in urban infrastructure, privatization and neoliberalism, growing class disparities and spatial inequalities, and the dominance of capital in metropolitan areas. These factors have transformed cities from centers of social life into hubs for capital accumulation and global commercial activities, where the economic value of space often overshadows its social function.

In contemporary metropolises, the concept of the political economy of space has gained particular importance. Economic policies not only directly impact urban planning but also subtly influence the social and cultural fabric of cities. The concentration of capital in specific areas, the real estate market as a tool of economic power, and the rise in land and housing prices driven by speculative policies are among the manifestations of this phenomenon. The urban fringe, defined as a strategic zone surrounding cities, plays a critical role in controlling urban expansion and preserving natural resources. However, its management is often subject to macro-level economic and political decisions, which can lead to imbalanced development, environmental degradation, and heightened social inequalities.

A prominent consequence of these decisions is the rapid expansion of metropolitan areas, posing a significant challenge to urban fringe management. This growth frequently occurs without adequate planning, destroying agricultural lands and natural resources and uncoordinated urban development. The inability of urban infrastructure to keep pace with this rapid expansion exacerbates issues such as population density and inadequate urban services. Government urban planning and policies play a crucial role in either mitigating or intensifying these challenges. Economic decisions, land regulations, migration policies, and government support for specific groups can fundamentally alter urbanization patterns and metropolitan fringes. Without a focus on spatial justice and sustainable development, issues such as rent-seeking, speculation, injustice, and informal construction proliferate.

In developing countries, particularly in Iran, the oil-based political economy has driven unchecked metropolitan and fringe expansion through rent-seeking and land speculation. In such economies, oil revenues are often channeled into land and real estate investments rather than sustainable infrastructure, leading to increased housing prices, exacerbated inequalities in access to urban services, and altered spatial patterns. This trend is particularly pronounced in Ahvaz, a metropolis shaped by its oil-driven economy and strategic location. In Ahvaz, social, spatial, and economic disparities have fueled uncontrolled informal construction in the urban fringe, creating unsustainable spatial patterns. This situation largely stems from the political economy of the metropolitan fringe in Iran, which prioritizes land speculation and suffers from weak, uncoordinated policymaking, fostering challenges such as natural resource degradation and developmental inconsistencies.

2. Materials and Methods

The objective of this study is to examine and analyze the policies governing the urban fringe of Ahvaz, with a focus on the influence of the political economy of space on their formation and implementation. The central research question is to identify which policies, within the framework of the political economy of space, are effective in the Ahvaz metropolitan fringe. As an analytical approach, the political economy of space investigates the relationship between economic and political factors in shaping spatial and social structures, holding particular significance in urban studies, especially in metropolitan analysis. Ahvaz's urban fringe, due to its strategic position and oil-driven economy, is influenced by spatial policies that often

conflict or overlap with urban policies, transforming it into a space for land speculation, unplanned expansion, and disregard for regulations.

3. Results and Discussion

The study's findings indicate that government policies and urban management significantly shape and regulate Ahvaz's metropolitan fringe. Weak coordination among governmental and local institutions, particularly in terms of fragmented information and lack of data transparency, has intensified fringe management challenges. The development of the political economy of space and investment processes, especially in the oil and petrochemical industries, has placed additional pressure on fringe lands, exacerbating imbalanced development patterns. The unequal distribution of resources and services in Ahvaz's metropolitan fringe has led to spatial inequalities and heightened social disparities. Informal construction, investments in oil and petrochemical industries, and the prioritization of housing provision in fringe areas are the most significant factors in the political economy of Ahvaz's fringe.

4. Conclusions

The findings show that the dimensions of management and governance, with a factor load of 1.68, are the most important factors. In spatial dimensions, the highest average is related to comprehensive and reliable policy-making for physical management and the lowest average is related to local and social capacities for the sustainable development of the reserve. To enhance the management of Ahvaz's metropolitan fringe, it is recommended that integrated policies be formulated in collaboration with all relevant institutions, oversight of economic development and prevention of unauthorized land-use changes be strengthened, and supportive programs to reduce spatial and social inequalities be prioritized. These strategies, tailored to Ahvaz's unique conditions, could serve as a model for managing fringes in other oil-dependent metropolises.

5. Acknowledgment & Funding

- This work was supported by the Azad Islamic University.
- The manuscript did not receive a grant from any organization.

6. Conflict of Interest

- The authors declare no conflict of interest.

تحلیل سیاست‌های حریم کلان‌شهری در بستر اقتصاد سیاسی فضا نمونه موردی کلانشهر اهواز

مأنده سروری اهوازی^۱، محمدعلی خلیجی^۲، صادق صادقی^۳

۱- گروه شهرسازی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. maedeh.sorori3462@iau.ir

۲- نویسنده مسئول، گروه شهرسازی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران. Khaliji@iau.ac.ir

۳- گروه شهرسازی، واحد شوشتر، دانشگاه آزاد اسلامی، شوشتر، ایران. s.sadeghi1404.iau.ir@iau.ac.ir

چکیده

هدف: هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل سیاست‌های حریم کلان‌شهری کلانشهر اهواز با تأکید بر تأثیرات اقتصاد سیاسی فضا بر شکل‌گیری و اجرای این سیاست‌ها است.

روش و داده: پژوهش حاضر از نوع کاربردی، روش آن توصیفی و تحلیلی و گردآوری آن پیمایشی است. برای سنجش مفهوم اصلی پژوهش، یعنی اقتصاد سیاسی فضا، مفاهیم به ۴ ابعاد و هر بعد به چندین سیاست تقسیم‌بندی شده است. به منظور انجام آزمون توصیفی مؤلفه‌ها و متغیرها از آزمون تی، تعیین شدت و برای بررسی ساختار عاملی مجموعه‌ای از متغیرهای مشاهده شده از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد.

یافته‌ها: ابعاد مدیریتی و حکمرانی با بار عاملی ۱/۶۸ مهم‌ترین عامل شناخته شده است. سپس عامل اجتماعی با بار عاملی ۱/۴۲ عامل اقتصادی با بار عاملی ۱/۳۳ و در نهایت عامل فضایی با بار عاملی ۰/۱۶ در مرتبه آخر و به عنوان کم اهمیت‌ترین عامل مشخص شده است. همچنین در ابعاد فضایی بالاترین میزان میانگین مربوط به سیاست‌گذاری جامع و قابل اتکا برای مدیریت کالبدی و کمترین میزان میانگین مربوط به ظرفیت‌های بومی و اجتماعی برای توسعه پایدار حریم است.

نتیجه‌گیری: نتایج حاکی از آن است که ناهماهنگی میان سیاست‌های دولتی و مدیریت شهری در اهواز، منجر به تضعیف انسجام حریم کلان‌شهری شده است. ضعف در هماهنگی بین نهادهای دولتی و محلی، منجر به افزایش چالش‌های مدیریت حریم شهری شده است. توسعه اقتصادی و فرایندهای سرمایه‌گذاری تأثیر چشمگیری بر استفاده از اراضی حریم کلان‌شهری داشته‌اند. رشد نامتوازن اقتصادی، باعث افزایش فشار بر مناطق حاشیه‌ای و توسعه بی‌رویه سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. توزیع نابرابر منابع و خدمات در محدوده حریم کلان‌شهری منجر به بروز نابرابری‌های فضایی شده است. این وضعیت موجب افزایش اختلافات اجتماعی و کاهش کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شده است.

نوآوری، کاربرد نتایج: کمک به سیاست‌گذاران و مدیران شهری در تدوین برنامه‌های جامع برای مدیریت بهینه حریم کلان‌شهری، افزایش آگاهی تصمیم‌گیران از پیامدهای سیاست‌های موجود و ارائه پیشنهادهایی برای اصلاح یا بهینه‌سازی آن‌ها و تقویت ارتباط میان برنامه‌ریزی می‌توان از کاربردهای مهم نتایج این تحقیق بر شمرد.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی

شماره: ۱۶

دوره: ۶۲

صفحه: ۵۹-۷۹

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۱۳

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۰۲/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۰

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۱۲

کلیدواژه‌ها:

- اقتصاد سیاسی فضا
- سیاست
- حریم کلانشهر
- اهواز

نحوه ارجاع به این مقاله:

سروری اهوازی، مأنده، خلیجی، محمدعلی، صادق، صادق. (۱۴۰۴). تحلیل سیاست‌های حریم کلان‌شهری در بستر اقتصاد سیاسی فضا نمونه موردی کلانشهر اهواز. مطالعات جغرافیایی مناطق خشک، ۱۶ (۶۲): ۵۹-۷۹.

doi: 10.22034/jargs.2025.504008.1175

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

نویسندگان حق نشر و حقوق کامل انتشار را حفظ می‌کنند.

۱- مقدمه

در قرن بیستم، تحولات جهانی و منطقه‌ای به گونه‌ای پیش رفت که عوامل اقتصادی و سیاسی اهمیت فزاینده‌ای یافتند و بیش از سایر متغیرها بر جوامع و شهرها تأثیر گذاشتند (Ismagiloiva et al., 2019). این موضوع به‌ویژه در حوزه‌های توسعه شهری و سازمان‌دهی فضاهای شهری اهمیت مضاعفی پیدا کرد. در این میان، اقتصاد سیاسی، که به بررسی تأثیرات متقابل اقتصاد و سیاست بر یکدیگر می‌پردازد، نقشی کلیدی در شکل‌دهی به تحولات شهری ایفا کرده است (Cattaneo et al., 2022).

در این دوران، اقتصاد دیگر تنها یک شاخه از علوم اجتماعی نبود که به بررسی تولید، توزیع و مصرف منابع بپردازد، بلکه به شدت با سیاست، قدرت و تصمیم‌گیری‌های کلان درهم‌تنیده شد (Walker et al., 2021). نظام‌های اقتصادی و سیاست‌های کلان کشورها تأثیر مستقیمی بر شکل‌گیری شهرها و توسعه فضایی آن‌ها داشتند. جهانی شدن، گسترش سرمایه‌داری، ظهور قدرت‌های جدید اقتصادی و سیاست‌های نئولیبرالیستی، همگی نمونه‌هایی از روندهایی هستند که ساختار فضایی شهرها را دگرگون کردند (Hosseini et al., 2021; Kenton, 2023).

تحولات شهری دیگر صرفاً بر اساس نیازهای فیزیکی و اجتماعی شهروندان شکل نمی‌گرفت، بلکه به میزان زیادی تحت تأثیر جریان‌های اقتصادی- سیاسی جهانی و منطقه‌ای قرار گرفت (Ye et al., 2017). اقتصاد سیاسی فضا به بررسی چگونگی تولید و توزیع فضاهای شهری بر اساس منافع اقتصادی و سیاست‌های کلان می‌پردازد. در این زمینه، عوامل متعددی نقش آفرینی می‌کنند، از جمله: سرمایه‌گذاری‌های کلان در زیرساخت‌های شهری که دولت‌ها و بخش خصوصی با انگیزه‌های اقتصادی، الگوی توسعه شهری را تعیین می‌کنند (Chen & Li, 2011). روند خصوصی‌سازی و نئولیبرالیسم که منجر به تغییر در نظام مالکیت زمین، قیمت‌گذاری مسکن و حتی نحوه دسترسی به فضاهای عمومی شده‌اند. افزایش شکاف‌های طبقاتی و نابرابری فضایی که توسعه شهری نامتوازن باعث تمرکز ثروت در برخی مناطق و حاشیه‌نشینی و محرومیت در سایر بخش‌ها شده است (Kidokoro et al., 2022) و در نهایت حاکمیت سرمایه در کلانشهرها که در آن شهرها به جای آن که صرفاً مراکز زندگی اجتماعی باشند، به کانون‌های جذب سرمایه و مراکز تجاری جهانی تبدیل شده‌اند که در آن ارزش اقتصادی فضا مهم‌تر از کارکرد اجتماعی آن است (Gavske, 2024).

در کلانشهرهای معاصر، مفهوم «اقتصاد سیاسی فضا» اهمیت ویژه‌ای یافته است. سیاست‌های اقتصادی نه تنها تأثیر مستقیمی بر برنامه‌ریزی شهری دارند، بلکه به شکلی نامحسوس، ساختار اجتماعی و فرهنگی شهرها را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند. برخی از جنبه‌های این موضوع عبارت‌اند از: تمرکز سرمایه در مناطق خاص که برخی مناطق شهری به شدت توسعه یافته و تبدیل به مراکز اقتصادی و تجاری شده‌اند، در حالی که مناطق دیگر دچار رکود و فقر هستند. بازار املاک و مستغلات به عنوان ابزار قدرت اقتصادی که افزایش قیمت زمین و مسکن نه بر اساس نیازهای واقعی مردم، بلکه بر اساس سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی، فضایی و حکمرانی سودآوری شرکت‌های بزرگ و برنامه‌های سرمایه‌گذاری رخ می‌دهد (Brenner, 2009; Wang, 2024).

با توجه به نقش حریم کلان‌شهرها در مدیریت توسعه شهری، بررسی عوامل مؤثر بر سیاست‌گذاری این محدوده‌ها از اهمیت به سزایی برخوردار است. حریم کلان‌شهرها به عنوان محدوده‌ای تعریف شده در اطراف شهرها، نقش کلیدی در کنترل گسترش شهری و حفاظت از منابع طبیعی ایفا می‌کند. در این راستا، سیاست‌های فضایی با هدف بهره‌برداری از حریم شهری به عنوان منطقه‌ای استراتژیک برای توسعه‌های آتی کلان‌شهرها تدوین شده‌اند؛ اما نحوه مدیریت آن اغلب تحت تأثیر تصمیم‌گیری‌های کلان اقتصادی و سیاسی قرار دارد (Pieterse, 2019). اقتصاد سیاسی فضا در قرن بیستم نیز نقشی حیاتی در شکل‌گیری و تحول شهرها ایفا کرده است (Calzada, 2017). این تصمیمات اقتصادی- سیاسی نه تنها بر روند توسعه شهرها، بلکه بر کیفیت زندگی شهروندان، توزیع منابع و الگوهای فضایی نیز تأثیر عمیقی گذاشته‌اند. درک این روابط می‌تواند به روشن شدن چالش‌های موجود در تلفیق منافع اقتصادی با عدالت فضایی و اجتماعی در سیاست‌گذاری حریم کلان‌شهری کمک کند (Ianoş et al., 2012).

یکی از پیامدهای بارز این تصمیمات اقتصادی- سیاسی، افزایش سریع مساحت کلان‌شهرها است که به چالشی اساسی در مدیریت حریم شهری تبدیل شده است. این رشد اغلب بدون برنامه‌ریزی مناسب رخ می‌دهد و منجر به تخریب اراضی کشاورزی، منابع طبیعی و ناهماهنگی در توسعه شهری می‌شود (Kapucu et al., 2024). علاوه بر این، ناتوانی زیرساخت‌های شهری در همگامی با این گسترش سریع، مشکلاتی مانند تراکم بالای جمعیت و کمبود خدمات شهری را تشدید می‌کند. از این رو، حریم شهرها به عنوان یک سیستم پویا و در حال تغییر، به طور مداوم تحت تأثیر تعاملات پیچیده سیاست‌های کلان اقتصادی، اجتماعی و شهری

قرار دارد (Aliyu & Amadu, 2017). تغییر در سیاست‌های دولتی می‌تواند ساختار فضایی حریم شهری را تغییر داده و الگوی توزیع جمعیت و کاربری زمین را تحت‌تأثیر قرار دهد (Bibri et al., 2020). سیاست‌های شهرسازی و برنامه‌ریزی شهری دولت نقش کلیدی در کنترل یا تشدید مشکلات حریم شهری ایفا می‌کند. تصمیمات اقتصادی، قوانین زمین، سیاست‌های مهاجرتی و حمایت‌های دولتی از گروه‌های خاص، همگی می‌توانند موجب تغییرات اساسی در نظام شهرنشینی و حریم کلان‌شهرها شوند (Kojouri et al., 2023). اگر سیاست‌ها بر مبنای عدالت فضایی و توسعه پایدار نباشند، مشکلاتی مانند رانت، سوداگری، بی‌عدالتی و ساخت‌وساز غیر رسمی افزایش خواهند یافت (Yin et al., 2023). مدیریت حریم شهری نیازمند سیاست‌گذاری‌های دقیق، نظارت مستمر و رویکردی عدالت‌محور است. بدون کنترل سوداگری زمین، برنامه‌ریزی عادلانه برای توزیع خدمات، جلوگیری از رشد بی‌رویه شهری و به‌کارگیری راهکارهای مؤثر برای مقابله با نابرابری‌های اجتماعی، مشکلات حریم کلان‌شهرها روز به روز افزایش خواهند یافت. بنابراین، سیاست‌های شهری باید به‌گونه‌ای طراحی شوند که تعادل بین توسعه، عدالت اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست را حفظ کنند (Asadzadeh et al., 2023).

اقتصاد سیاسی مبتنی بر نفت در کشورهای در حال توسعه، به عنوان عاملی کلیدی در شکل‌گیری ساختار شهری، از طریق ایجاد رانت و سوداگری زمین، به گسترش بی‌رویه کلان‌شهرها و حریم پیرامونی آن‌ها منجر شده است (Roudari et al., 2023). در این اقتصادها، درآمد‌های نفتی اغلب به جای توسعه زیرساخت‌های پایدار، به سمت سرمایه‌گذاری در زمین و مستغلات سوق پیدا می‌کند که ضمن افزایش قیمت مسکن، نابرابری در دسترسی به خدمات شهری را تشدید کرده و الگوهای فضایی را دگرگون می‌سازد (Jafari pabandi et al., 2022; Rostaei et al., 2021). این روند، به‌ویژه در نبود سیاست‌گذاری عادلانه و برنامه‌ریزی شهری پایدار، چالش‌هایی مانند رشد بی‌برنامه حریم کلان‌شهری، کاهش کیفیت زندگی و تعمیق شکاف‌های اجتماعی را به دنبال داشته است. با این حال، پرسش اساسی این است که چگونه می‌توان سیاست‌های حریم کلان‌شهری را در چنین اقتصادهایی بازطراحی کرد تا تعادلی میان توسعه اقتصادی و عدالت فضایی - اجتماعی برقرار شود.

شکاف اجتماعی، فضایی و اقتصادی به عنوان یکی از عوامل مؤثر، در تعریف محدوده‌های ساخت‌وساز غیرقانونی در حریم کلان‌شهرها نقش دارد. در کلان‌شهر اهواز، این شکاف‌ها با تشدید نابرابری در دسترسی به زمین و خدمات، به گسترش بی‌ضابطه ساخت‌وساز در تمامی جهات و با مقیاس‌های درآمدی متنوع منجر شده‌اند؛ به‌گونه‌ای که شیب اجتماعی موجود در مناطق شهری به حریم نیز سرایت کرده و الگوهای ناپایدار فضایی را شکل داده است. این وضعیت عمدتاً از اقتصاد سیاسی حریم کلان‌شهرها در ایران، به‌ویژه اهواز، نشأت می‌گیرد که با اولویت‌دهی به سوداگری زمین و ضعف در سیاست‌گذاری منسجم، بستر بروز چالش‌هایی مانند تخریب منابع طبیعی و ناهماهنگی توسعه را در درون حریم فراهم کرده است. هدف تحقیق هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل سیاست‌های حریم کلان‌شهری اهواز با تأکید بر تأثیرات اقتصاد سیاسی فضا بر شکل‌گیری و اجرای این سیاست‌ها است. بنابراین، مسئله اصلی تحقیق این است که نشان دهد چه سیاست‌هایی در بستر اقتصاد سیاسی فضا در حریم کلان‌شهر اهواز مؤثرند؟ اقتصاد سیاسی فضا به عنوان رویکردی تحلیلی، رابطه بین عوامل اقتصادی و سیاسی را در شکل‌گیری ساختارهای فضایی و اجتماعی بررسی می‌کند و در مطالعات شهری، به‌ویژه در تحلیل کلان‌شهرها، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است (Cuthbert, 2008). در این چارچوب، حریم کلان‌شهرها، به عنوان محدوده‌ای متمایز از هسته مرکزی شهر، تحت تأثیر سیاست‌های فضایی قرار دارد که اغلب با سیاست‌های شهری در تعارض یا هم‌پوشانی است (Eakin et al., 2022). برخلاف محدوده شهری که عمدتاً بر اساس برنامه‌ریزی متمرکز و توسعه زیرساخت‌ها شکل می‌گیرد، حریم به دلیل موقعیت استراتژیک خود، به فضایی برای سوداگری زمین، گسترش بی‌برنامه و گاه نادیده گرفتن قوانین تبدیل شده است (Sridharan, 2011). این تمایز در ایران، به‌ویژه در کلان‌شهر اهواز، نمود بارزی دارد؛ جایی که اقتصاد سیاسی مبتنی بر نفت و رانت، نه تنها توسعه محدوده شهری را تحت تأثیر قرار داده، بلکه سیاست‌های حریم را به سمت رشد بی‌ضابطه، حاشیه‌نشینی و تخریب منابع طبیعی سوق داده است (Farhoodi et al., 2009).

در این راستا، سیاست‌های حریم کلان‌شهری، که به منظور کنترل ساخت‌وساز و هدایت توسعه پیرامون شهرها تدوین می‌شوند، اغلب تحت تأثیر تصمیمات کلان اقتصادی و تعارض منافع میان نهادهای دولتی و محلی قرار دارند (Janparvar et al., 2020). در اهواز، این سیاست‌ها به جای ایجاد تعادل میان توسعه اقتصادی و پایداری فضایی، به دلیل ضعف نظارت و غلبه رویکردهای سوداگرانه، به تشدید نابرابری اجتماعی و دوگانگی فضایی بین محدوده شهری و حریم منجر شده‌اند.

تحقیقات متعددی در موضوع حاضر صورت گرفته است از جمله:

لوزانسکی، در مقاله حریم به عنوان یک پدیده اجتماعی - فضایی و شهر پسا سوسیالیستی، این مقاله تاریخچه ظهور پدیده اجتماعی - فضایی حریم شهرها را در جهان غرب و در اوکراین تجزیه و تحلیل می‌کند. مقایسه‌ای از حومه‌ها در اتحاد جماهیر شوروی (با توجه به روستاهای حومه شهر، ویلاها) و حومه در ایالات متحده و کانادا ارائه شده است. درکی از حریم شهر و محیط معماری / برنامه‌ریزی شهری آن از منظر نظریه اجتماعی ارائه شده است. نتایج نشان می‌دهد که حریم شهر و محیط معماری آن‌ها در تبلیغات ایالات متحده و اتحاد جماهیر شوروی برای تولید معانی فرهنگی خاص با پیامدهای اقتصادی و سیاسی اثرات مؤثری دارد (Lozynskyi, 2022).

مانوس، در مقاله حریم و مسکن شهری در قرن ۲۱ در کشور ایرلند، این تحقیق تغییرات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی در کشور ایرلند مورد بررسی قرار می‌دهد. سیر تحول مسکن شهری و حریم در قرن اول شهری ایرلند مورد توجه قرار گرفته است. نتایج نشان می‌دهد مداخله دولت بر مکان و شکل شهرک‌های مسکونی جدید تأثیر گذاشته است. سطوح بالای مالکیت در ایرلند، نتیجه ترکیبی از سیاست دولت و ترجیحات فردی است. نتایج نشان می‌دهد تغییر هنجارها از نظر اندازه، امکانات و طراحی مسکن در حومه ایرلند بر اساس استانداردهای اتخاذ شده توسط دولت و مقامات محلی و همچنین تحت فشارهای فرآیند ساخت‌وساز سوداگرانه شکل گرفته است (Manus, 2011).

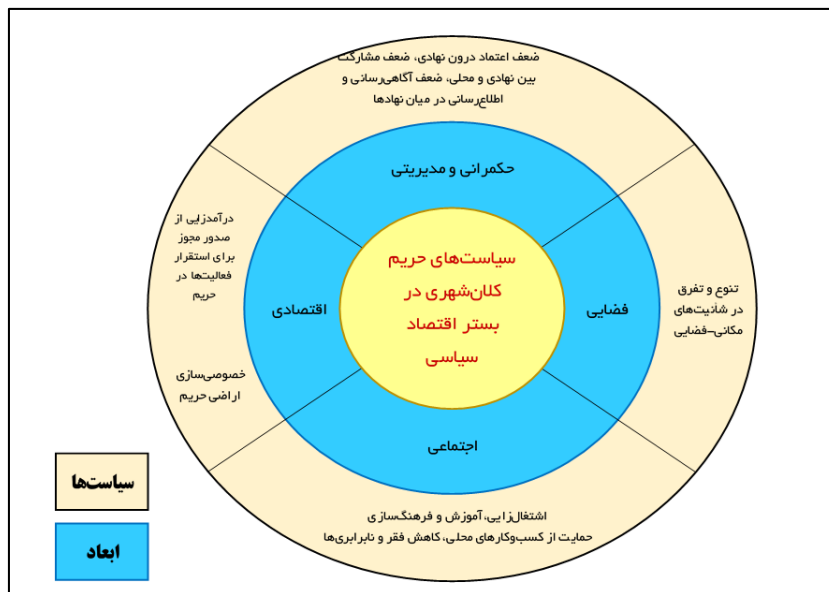
پرشان و همکاران، در مقاله ارائه الگوی مطلوب مدیریت حریم کلانشهر تهران، نتایج نشان می‌دهد الگوی مناسب و مؤثر مدیریت حریم، مستلزم در بر داشتن لایه‌های مختلف مدیریتی از سطح ملی تا محلی، ایفای نقش حداکثری بخش‌ها و سازمان‌های مختلف در حریم، مشارکت بخش‌های غیردولتی و تدارک ساز و کار نظارت و پایش مداوم حریم طبق سیاست‌ها، جهت‌گیری‌ها و ضوابط و مقررات اسناد و برنامه‌های موضوعی و موضعی است؛ چرا که در صورت تداوم نارسایی‌های موجود در ساز و کارهای مدیریت حریم، دیری نخواهد پایید اندک فضاهای باارزش زیستی و طبیعی پیرامون کلانشهر تهران و شهرهای اطراف آن نیز از بین خواهند رفت (Parishan et al., 2023).

صبوری، در مقاله واکاوی عوامل اثرگذار تاریخی و آینده نگاری وضعیت حریم شهرهای ایرانی اسلامی؛ مطالعه موردی: حریم کلانشهر تهران، نتایج تحقیق نشان می‌دهد بیشترین تأثیر مستقیم و مستقیم بالقوه، تأثیرات غیرمستقیم و غیرمستقیم بالقوه، مربوط به تغییر کاربری اراضی بوده و کمترین تأثیرات مستقیم، مستقیم بالقوه و تأثیرات غیرمستقیم و غیرمستقیم بالقوه مربوط به توپوگرافی است. همچنین بیشترین وابستگی مستقیم، مستقیم بالقوه و وابستگی غیر مستقیم، غیرمستقیم بالقوه در ادوار تاریخی مربوط به رشد فزاینده و کمترین آن مختص به اراضی کشاورزی، تالاب‌ها است (Saburi, 2022).

خان محمدی، در مقاله تدوین سناریوهای آینده اسکان غیررسمی پهنه جنوبی حریم کلانشهر تهران، نتایج تحقیق نشان می‌دهد اسکان غیررسمی در تهران و حریم آن بیش از آن که تحت تأثیر چهارچوب ساختارهای درون منطقه‌ای باشد خود از تغییرات و سیاست‌گذاری‌های کلان کشوری تأثیر پذیرفته است. بنابراین با توجه به وضعیت نیروهای کلیدی و تأثیرگذار چهار سناریو برای آینده اسکان غیررسمی در پهنه جنوبی حریم پایتخت ارائه شد که متناسب با هر سناریو راهبردهای کلی ارائه شده است (Khanmohamadi, 2021).

مستوفی و قلمبر، در مقاله ارزیابی علل و پیامدهای نارسایی در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت با تأکید بر الزامات طرح جامع شهر تهران، نتایج نشان می‌دهد که اصلی‌ترین شرایط علی شامل ابعاد محتوایی و ساختاری است در حالی که اصلی‌ترین شرایط زمینه‌ای شامل ابعاد رویه‌ای است. مؤلفه‌های مداخله‌گر این تحقیق را فساد اداری، سیاست‌زدگی و فشارهای سیاسی شکل می‌دهند در حالی که اصلی‌ترین راهبردهای اصلاح نظام مدیریت حریم شامل راهبردهای عملیاتی، قانونی و مدیریتی است که در صورت کاربست آن‌ها پیامدهای مثبتی در حوزه ملی و کلانشهری قابل مشاهده است (Mostofi & Qhalambor, 2021).

مطالعات نشان می‌دهند که سیاست‌های حریم کلان‌شهری در ایران اغلب تحت تأثیر تصمیمات کلان اقتصادی و تعارض میان نهادهای دولتی و محلی شکل می‌گیرند. در اهواز نیز، ضعف در سیاست‌گذاری منسجم و غلبه رویکردهای سوداگرانه، به نابرابری اجتماعی و دوگانگی فضایی بین محدوده شهری و حریم منجر شده است. با این حال، پژوهش‌های موجود عمدتاً به توصیف این چالش‌ها پرداخته‌اند و کمتر به تحلیل چگونگی شکل‌گیری سیاست‌های حریم در بستر اقتصاد سیاسی فضا و پیامدهای آن بر عدالت فضایی و پایداری شهری توجه کرده‌اند. از این رو، این پژوهش با هدف پر کردن این شکاف تجربی، به بررسی سیاست‌های حریم کلان‌شهری اهواز می‌پردازد تا نشان دهد چگونه تعاملات اقتصادی - سیاسی بر مدیریت حریم اثر گذاشته و چه راهکارهایی برای بهبود آن قابل ارائه است.

شکل ۱. مدل مفهومی سیاست‌های حریم کلان‌شهری در بستر اقتصاد سیاسی فضا

شکل ۱ چارچوب نظری را ارائه می‌دهد که روابط بین سیاست‌های حریم کلان‌شهری و اقتصاد سیاسی فضا را به صورت مفهومی و تجریدی نمایش می‌دهد. در ادامه جدول ۱ با استفاده از رویکرد تحلیل محتوا، این مدل نظری را در بستر واقعی کلانشهر اهواز اعمال و ابعاد مختلف آن را مستندسازی می‌کند. به عبارت دیگر، شکل ۱ چرایی و چگونگی روابط را تبیین می‌کند، در حالی که جدول ۱ مصادیق عینی و سیاست‌های اجرایی را در اهواز را بررسی می‌نماید.

جدول ۱. مستندسازی ابعاد و سیاست‌های حریم کلان‌شهری در بستر اقتصاد سیاسی کلانشهر اهواز با رویکرد تحلیل محتوا

ابعاد	سیاست‌ها	منبع پشتیبانی
توسعه فضایی	گسترش غیررسمی شهر	(Sridharan, 2011) (Khanmohamadi, 2022)
	تصاحب اراضی عمومی و کشاورزی	(Parishan et al., 2023)(Pieterse, 2019)
	نبود سیاست‌گذاری جامع برای مدیریت کالبدی	(Parishan et al., 2011) (Cuthbert, 2008)
	کمبود زیرساخت‌های پایدار	(Saburi, 2022)(Kidokoro, 2022)
اجتماعی	مهاجرت به حاشیه‌ها	(Khanmohamadi, 2021)(Kidokoro, 2022)
	نبود خدمات زیرساختی کافی	(Saburi, 2022)(Sridharan, 2011)
	کاهش فقر و نابرابری‌ها	(Sridharan, 2011)(Cuthbert, 2008)
	توسعه مسکن اجتماعی	(Khanmohamadi, 2021)(Pieterse, 2019)
اقتصادی	سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و پتروشیمی	(Roudari, 2023)
	زمین‌خواری و تصرف اراضی حریم	(Parishan, 2023)(Brenner, 2009)
	رشد نامتوازن بخش خدمات و تولید	(Kidokoro, 2022)
	خصوصی‌سازی اراضی حریم	((Pieterse, 2019) (Mostofi, & Qalambordefzouli, 2021)
مدیریتی	تعارض میان نهادهای محلی و ملی	(Pieterse, 2019) (Mostofi, & Qalambordefzouli, 2021)
	ضعف در برنامه‌ریزی فضایی	(Parishan et al., 2023)(Brenner, 2009)
	نبود شفافیت در تخصیص منابع	(Cuthbert, 2008) Qalambordefzouli, 2021
	تفرق اطلاعاتی و عدم شفافیت داده‌ها	(Parishan et al., 2023) (Pieterse, 2019)

در ادامه، جدول ۲ به تحلیل سیاست‌های اجرایی در بستر اقتصاد سیاسی کلانشهر اهواز می‌پردازد. جداول ۱ و ۲ در کنار هم، از شناسایی مفهومی تا ارزیابی عملیاتی سیاست‌ها را پوشش می‌دهند.

جدول ۲. سیاست‌های حریم کلان‌شهری در بستر اقتصاد سیاسی کلانشهر اهواز

سیاست‌ها	ابعاد
x1. مسئله گسترش غیررسمی شهر x2. تصاحب اراضی عمومی و کشاورزی x3. اختلافات میان نهادهای محلی و ملی x4. تنوع و تفرق در شأنیت‌های مکانی- فضایی حریم در مناطق مختلف اهواز x5. تنوع در ظرفیت‌های طبیعی و اکولوژیکی حریم در مناطق شرقی و غربی اهواز x6. کمبود زیرساخت‌های اساسی برای تحقق سیاست‌های صیانت و توسعه پایدار حریم x7. ضعف بخش خصوصی در سرمایه‌گذاری بر اساس نیازهای حریم اهواز x8. اولویت تأمین مسکن در اراضی حریم نزد تصمیم‌گیران محلی x9. ساخت‌وساز غیراصولی و فاقد استاندارد در مناطق حاشیه‌ای حریم x10. نبود یک سیاست‌گذاری جامع و قابل‌اتکا برای مدیریت کالبدی حریم اهواز x11. اهمال و اغلب نادیده گرفتن تصرف و ساخت‌وساز غیررسمی توسط نهادهای متولی x12. توجه ناکافی به ظرفیت‌های بومی و اجتماعی برای توسعه پایدار حریم	توسعه فضایی و زمین‌خواری
x13. تمرکزگرایی اقتصادی x14. مهاجرت به حاشیه‌ها x15. نبود خدمات زیرساختی کافی x16. توسعه مسکن اجتماعی x17. اشتغال‌زایی x18. آموزش و فرهنگ‌سازی x19. حمایت از کسب و کارهای محلی x20. کاهش فقر و نابرابری‌ها	اجتماعی و حاشیه‌نشینی
x21. سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و پتروشیمی x22. خصوصی‌سازی اراضی حریم x23. رشد نامتوازن بخش خدمات و تولید x24. عدم وضوح در ارزش اقتصادی حفاظت از حریم در مقابل صدور مجوزها x25. زمین‌خواری و تصرف اراضی حریم به عنوان ابزاری برای ایجاد ثروت x26. کمبود بنیان‌های تحلیلی برای تعیین نوع فعالیت‌های بهره‌ور در حریم x27. نگاه سودمحور بخش‌های دولتی به حریم پایتخت x28. ابهام در هزینه‌ها و منافع استقرار فعالیت‌ها در حریم x29. پایین بودن شاخص‌های توسعه x30. درآمدزایی از صدور مجوز برای استقرار فعالیت‌ها در حریم x31. تنوع شرایط اقتصادی-اجتماعی در مناطق مختلف حریم	اقتصادی و سرمایه‌گذاری

x32.	تعارض منافع بین بازیگران و سیاستگذاران پهنه حریم	
x33.	ضعف در برنامه‌ریزی فضایی	
x34.	ضعف هم افزایی و تشریک مساعی	
x35.	تعارض میان نهادهای محلی و ملی	
x36.	نبود شفافیت در تخصیص منابع	
x37.	تنوع و تضاد رویکرد نهادهای ذی‌ربط در مدیریت حریم اهواز	
x38.	تفرق اطلاعاتی و عدم شفافیت داده‌ها در فرآیند تصمیم‌گیری	
x39.	شکاف مدیریتی میان نهادهای حاکمیتی و محلی	
x40.	تضاد منافع ذی‌نفعان و ذی‌نفوذان محلی و ملی در حریم اهواز	
x41.	تفرق نهادی در تقسیم قدرت شهری در حریم اهواز	مدیریتی و حکمرانی محلی
x42.	مدیریت مبتنی بر رانت و منافع شخصی در حریم اهواز	
x43.	ضعف در مدیریت مسئله‌محور و عملگرا	
x44.	ضعف ساختارهای شبکه‌ای (عمودی و افقی) در سیاست‌گذاری حریم اهواز	
x45.	عدم وفاق میان وزارت راه و شهرسازی، شهرداری اهواز و وزارت کشور در سیاست‌گذاری یکپارچه حریم	
x46.	ضعف اعتماد درون نهادی در مدیریت حریم اهواز	
x47.	ضعف مشارکت میان نهادی و محلی در مدیریت حریم اهواز	
x48.	ضعف آگاهی‌رسانی و اطلاع‌رسانی در میان نهادهای مرتبط با حریم	
x49.	ضعف انسجام و توان جمعی نهادی در مدیریت حریم اهواز	
x50.	ظرفیت پایین نظام بوروکراسی در مدیریت حریم اهواز	

۲- مواد و روش

۲-۱- منطقه مورد مطالعه

اهواز بزرگ‌ترین و پرجمعیت‌ترین شهر جنوب غرب کشور است. این کلان‌شهر، سی و چهارمین کلان‌شهر پرجمعیت خاورمیانه است. شهر اهواز با مساحت ۱۸۶۵۰ هکتار، به عنوان پنجمین شهر بزرگ ایران محسوب می‌شود. شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب (بزرگ‌ترین تولیدکننده نفت ایران)، شرکت ملی حفاری ایران (بزرگ‌ترین شرکت حفاری کشور)، شرکت فولاد خوزستان از تولیدکنندگان بزرگ فولاد خام کشور و برخی از بزرگ‌ترین کارخانه‌های مادر کشور در اهواز قرار دارند. رودخانه کارون، پرآب‌ترین رودخانه ایران، با سرچشمه گرفتن از زرد کوه، با ورود به اهواز، این شهر را به دو بخش شرقی و غربی تقسیم می‌کند. میدان نفتی اهواز، بزرگ‌ترین میدان نفتی ایران و سومین میدان بزرگ نفتی جهان، در محدوده این شهر قرار دارد.

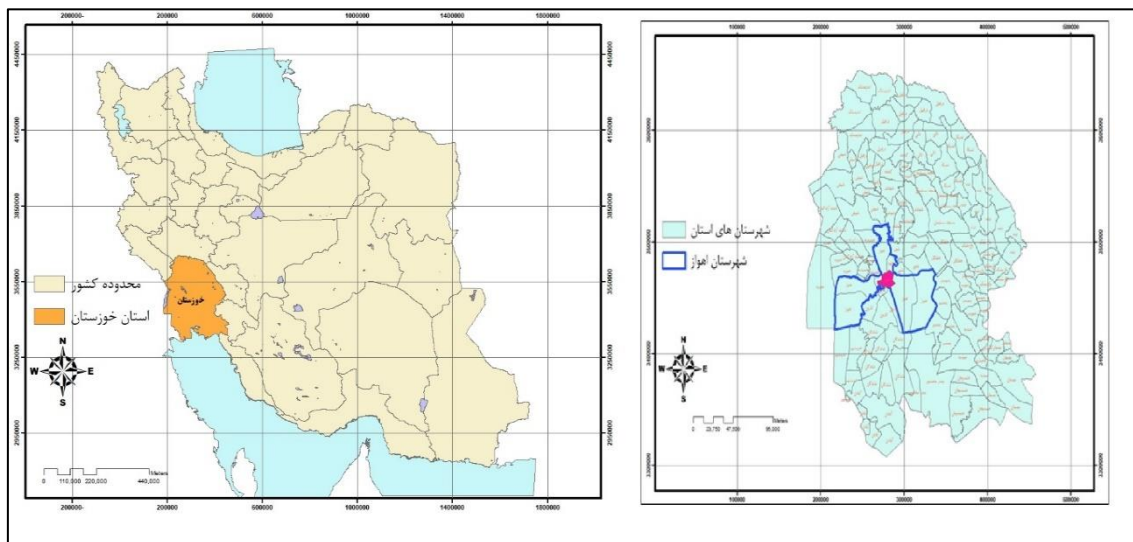
۳۲٪ مردم استان خوزستان در کلانشهر اهواز زندگی می‌کنند. از این جمعیت ۳۵٪ در حاشیه شهر زندگی می‌کنند و از این رو پس از کلانشهر مشهد، اهواز جایگاه دوم حاشیه‌نشینی را داراست. ۵۱٪ نفت مناطق نفت‌خیز جنوب کشور در اهواز تولید می‌شود و برخی از بزرگ‌ترین کارخانه‌های مادر کشور در این شهر جای دارند.

همچنین، این شهر دارای ۸ منطقه شهرداری، ۳۴ ناحیه شهری و ۱۳۹ محله است. بر پایه تازه‌ترین آمار رسمی، ۳۲ درصد مردم استان خوزستان در کلانشهر اهواز زندگی می‌کنند. از این جمعیت ۳۵ درصد در حاشیه شهر سکونت دارند. از این رو، بعد از کلان‌شهر مشهد، اهواز جایگاه دوم مناطق حاشیه‌نشینی کشور را داراست. ۵۱ درصد نفت مناطق نفت‌خیز جنوب کشور در اهواز تولید می‌شود و برخی از بزرگ‌ترین کارخانه‌های صنعتی کشور در این شهر جای دارند (Statistical Yearbook of Ahvaz Metropolis, 2016). بنابراین، پرداختن به وضعیت اقتصاد سیاسی حریم کلانشهر اهواز و بررسی جوانب مختلف هم از نقطه نظر بهبود مفاهیم سیاست‌گذاری شهری و هم با توجه مطالعات و تحقیقات آن در ابعاد مفهومی و نظری، با هدف تعمیق و گسترش این حوزه و کاربردی و عملیاتی کردن، ضروری می‌نماید.

حریم کلان‌شهر اهواز نه تنها یک مسئله فضایی و کالبدی، بلکه موضوعی سیاسی و اقتصادی است که تحت تأثیر منافع گروه‌های مختلف، از جمله نهادهای دولتی، سوداگران زمین و ساکنان محلی قرار دارد. بر این اساس، مدیریت حریم نیازمند یک رویکرد چندبخشی است که شامل نظارت دقیق بر سیاست‌های تغییر کاربری، مشارکت شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها، جلوگیری از رانت‌خواری زمین و حمایت از توسعه پایدار است. اتخاذ چنین رویکردی، با تکیه بر هماهنگی بین نهادهای محلی و ملی و استفاده از ابزارهای قانونی موجود، می‌تواند به بهبود کیفیت زندگی در اهواز و کاهش پیامدهای نامطلوب گسترش شهری کمک کند.

حریم کلان‌شهر اهواز به عنوان یکی از مهم‌ترین مناطق پیرامونی این شهر، نقش اساسی در کنترل توسعه شهری، حفاظت از منابع طبیعی و برنامه‌ریزی پایدار دارد. با این حال، روند گسترش نامنظم شهر، رشد سکونتگاه‌های غیررسمی و تعارضات میان بخش‌های صنعتی، کشاورزی و مسکونی، مدیریت حریم را با چالش‌های متعددی روبه‌رو کرده است.

توسعه نامنظم شهری و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی شامل (افزایش جمعیت و مهاجرت روستاییان به حاشیه شهر و ساخت‌وسازهای غیرمجاز که موجب کمبود خدمات شهری شده‌اند) تغییر کاربری اراضی و نابودی منابع طبیعی شامل (تبدیل اراضی کشاورزی به مناطق مسکونی و صنعتی، تخریب محیط‌زیست به‌ویژه در اطراف رودخانه کارون)، تأثیر صنایع نفت و پتروشیمی بر حریم آلودگی‌های زیست‌محیطی ناشی از فعالیت‌های صنعتی شامل (تغییر کاربری اراضی حریم برای توسعه صنایع بزرگ)، تعارضات نهادی و عدم هماهنگی در مدیریت حریم شامل (تداخل مسئولیت‌ها بین شهرداری، استانداری و سازمان‌های دولتی و نبود قوانین کارآمد برای جلوگیری از تصرف و ساخت‌وساز غیرمجاز) از جمله چالش‌هایی است که حریم کلانشهر اهواز با آن روبه‌رو است.

شکل ۲. محدوده مورد مطالعه
منبع: نگارندگان

۲-۲- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی، روش آن توصیفی و تحلیلی و گردآوری آن پیمایشی است. برای سنجش مفهوم اصلی پژوهش، یعنی اقتصاد سیاسی فضا، مفاهیم به ۴ ابعاد و هر بعد به چندین سیاست تقسیم‌بندی شده است. جامعه آماری (شامل ۱۰۰ نفر اساتید و کارشناسان خبره متخصص در دانشگاه‌ها و سازمان‌های اهواز) که شامل نخبگان و کارشناسان مدیریت شهری هستند. تعداد ۱۰۰ پرسشنامه محقق ساخته و از نظر ماهیت بسته پاسخ، برای جامعه نمونه مدنظر قرار گرفت که هر یک از نمونه‌ها به صورت تصادفی انتخاب و مورد پرسش قرار گرفتند. سؤالات پرسشنامه شامل ۵۰ سؤال در قالب ابعاد فضایی، ابعاد اجتماعی، ابعاد اقتصادی، ابعاد مدیریتی). پاسخ‌های پرسش‌شوندگان در قالب طیف ۵ گزینه‌ای لیکرتی (بسیار مخالف، مخالف، نسبتاً موافق، موافق و بسیار موافق) ارائه شده بود. نهایتاً در تحلیل آماری تحقیق نیز مطابق جدول شماره ۳ طبقه‌بندی گردید.

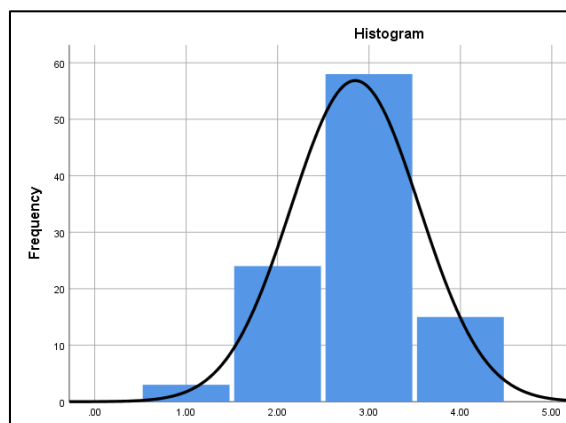
جدول ۳. طیف‌بندی حریم کلان‌شهری در بستر اقتصاد سیاسی فضا

طیف لرزیایی	بسیار مخالف	مخالف	نسباً موافق	موافق	بسیار موافق
طیف میانگین	۱ - ۱/۸	۱/۸ - ۲/۶	۲/۶ - ۴/۳	۴/۳ - ۲/۴	۲/۴ - ۵

برای تعیین روایی محتوای سؤالات پرسشنامه از نظرات کارشناسی اساتید و متخصصان مرتبط با این موضوع استفاده شد. برای تعیین روایی، محتوای سؤالات پرسش نامه از نظرات کارشناسی اساتید و متخصصان مرتبط برنامه‌ریزی شهری استفاده و همچنین پایایی آن از طریق آلفای کرونباخ تعیین شد. برای توصیف و تحلیل داده‌ها، از آزمون‌های آماری در قالب نرم‌افزار Amos و SPSS استفاده گردید، به منظور انجام آزمون توصیفی مؤلفه‌ها و متغیرها از آزمون تی، تعیین شدت و برای بررسی ساختار عاملی مجموعه‌ای از متغیرهای مشاهده شده از تحلیل عاملی تأییدی استفاده شد.

۳- یافته‌ها

در این بخش به ارزیابی یافته‌های تحقیق پرداخته شده است. قبل از گرفتن آزمون‌ها و تحلیل‌ها لازم است که نرمال بودن توزیع داده‌های مربوطه مورد بررسی قرار گیرد. جهت بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها از چندین روش می‌توان استفاده نمود که مهم‌ترین این روش‌ها، آزمون کلموگروف اسمیرنوف است. با توجه به مقدار $0/057$ بزرگ‌تر از $0/05$ است (Sig=0.057) فرض صفر یعنی نرمال بودن داده‌ها را می‌پذیریم. نتایج آزمون کولموگروف اسمیرنوف نشان می‌دهد که زمینه برای آزمون‌های پارامتریک (t و f) فراهم است (شکل ۳).

شکل ۳. نمودار توزیع نرمال

یافته‌ها در جدول ۴، نشان می‌دهد که در ابعاد فضایی بالاترین میزان میانگین مربوط به سیاست‌گذاری جامع و قابل‌اتکا برای مدیریت کالبدی (۳/۵) و کمترین میزان میانگین مربوط به ظرفیت‌های بومی و اجتماعی برای توسعه پایدار حریم (۳/۳۱) است. در ابعاد اجتماعی بالاترین میزان میانگین مربوط به اشتغال‌زایی (۳/۳۰) و کمترین میزان میانگین مربوط به آموزش و فرهنگ‌سازی (۳/۱۹) است. در ابعاد اقتصادی بالاترین میزان میانگین مربوط به سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و پتروشیمی (۳/۵۱) و کمترین میزان میانگین مربوط به عدم وضوح در ارزش اقتصادی حفاظت از حریم در مقابل صدور مجوزها (۳/۲۸) است. در ابعاد مدیریتی بالاترین میزان میانگین مربوط به تفرق اطلاعاتی و عدم شفافیت داده‌ها در فرآیند تصمیم‌گیری و ضعف انسجام و توان جمعی نهادی در مدیریت حریم اهواز (۳/۳۲) و کمترین میزان میانگین مربوط به تعارض منافع بین بازیگران و سیاست‌گذاران پهنه حریم و آگاهی‌رسانی و اطلاع‌رسانی در میان نهادهای مرتبط با حریم (۳/۱۲) است. در خصوص معنی‌داری آزمون هم می‌توان گفت تنها متغیر مکان سوم با میانگین $3/1$ تفاوت معنی‌داری را نشان نمی‌دهند، ولی مابقی متغیرها در سطح ۹۵ درصد معنادار هستند (جدول ۴).

جدول ۴. آزمون تی تک نمونه‌ای جهت سنجش سیاست‌های حریم کلانشهری در بستر اقتصاد سیاسی فضا

فاصله اطمینان		ارزش تست = ۳				سیاست‌ها	ابعاد
کران بالا	کران پایین	معنی‌داری	درجه آزادی	میانگین	مقدار تی		
۰/۵۹	۰/۲۱	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۰	۴/۱۹۵	x1	فضایی
۰/۵۹	۰/۲۱	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۰	۴/۱۴۹	x2	
۰/۶۴	۰/۲۶	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۵	۴/۷۵۳	x3	
۰/۶۷	۰/۲۹	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۸	۴/۹۰۱	x4	
۱/۶۳	۱/۲۷	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۵	۵/۰۴۶	x5	
۱/۶۶	۱/۲۸	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۷	۴/۹۰۵	x6	
۱/۵۴	۱/۱۸	-/۰۰۰	۹۹	۳/۳۶	۳/۹۷۹	x7	
۱/۶۰	۱/۲۴	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۲	۴/۶۰۵	x8	
۱/۶۹	۱/۳۱	-/۰۰۰	۹۹	۳/۵۰	۵/۱۰۴	x9	
۱/۷۳	۱/۳۵	-/۰۰۰	۹۹	۳/۵۴	۵/۷۰۰	x10	
۱/۶۳	۱/۲۳	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۳	۴/۳۱۱	x11	
۱/۵۵	۱/۱۵	-/۰۰۱	۹۹	۳/۳۵	۳/۵۴۰	x12	
۱/۵۱	۱/۱۱	-/۰۰۳	۹۹	۳/۳۱	۳/۰۶۳	x13	
۱/۴۶	۱/۰۴	-/۰۱۸	۹۹	۳/۲۵	۲/۴۰۸	x14	
۱/۳۸	۱/۰۰	-/۰۴۶	۹۹	۳/۱۹	۲/۰۲۲	x15	
۱/۴۲	۱/۰۲	-/۰۲۹	۹۹	۳/۲۲	۲/۲۲۱	x16	
۱/۵۰	۱/۰۶	-/۰۱۳	۹۹	۳/۲۸	۲/۵۴۲	x17	
۱/۵۳	۱/۰۷	-/۰۱۱	۹۹	۳/۳۰	۲/۵۸۸	x18	
۱/۴۷	۱/۰۷	-/۰۰۷	۹۹	۳/۲۷	۲/۷۴۶	x19	
۱/۴۶	۱/۰۶	-/۰۱۰	۹۹	۳/۲۶	۲/۶۲۳	x20	
۱/۴۸	۱/۰۸	-/۰۰۶	۹۹	۳/۲۸	۲/۸۱۲	x21	
۱/۷۰	۱/۳۲	-/۰۰۰	۹۹	۳/۵۱	۵/۲۶۲	x22	
۱/۶۷	۱/۲۷	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۷	۴/۷۵۰	x23	
۱/۶۶	۱/۲۲	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۴	۳/۹۲۱	x24	
۱/۴۷	۱/۰۹	-/۰۰۵	۹۹	۳/۲۸	۲/۸۷۱	x25	
۱/۶۲	۱/۱۸	-/۰۰۱	۹۹	۳/۴۰	۳/۵۴۶	x26	
۱/۵۴	۱/۲۰	-/۰۰۰	۹۹	۳/۳۷	۴/۳۰۰	x27	
۱/۵۸	۱/۱۸	-/۰۰۰	۹۹	۳/۳۸	۳/۸۲۸	x28	
۱/۶۲	۱/۲۲	-/۰۰۰	۹۹	۳/۴۲	۴/۱۷۱	x29	
۱/۵۶	۱/۲۰	-/۰۰۰	۹۹	۳/۳۸	۴/۲۹۳	x30	
۱/۴۹	۱/۰۹	-/۰۰۵	۹۹	۳/۲۹	۲/۸۷۷	x31	
۱/۵۷	۱/۱۹	-/۰۰۰	۹۹	۳/۳۸	۳/۹۹۵	x32	
۱/۳۵	-/۱۱	-/۳۰۲	۹۹	۳/۱۲	۱/۰۳۷	x33	
۱/۴۳	-/۰۱	-/۰۶۰	۹۹	۳/۲۱	۱/۹۰۳	x34	
۱/۴۵	۱/۰۱	-/۰۴۴	۹۹	۳/۲۳	۲/۰۴۱	x35	
۱/۵۱	۱/۰۹	-/۰۰۶	۹۹	۳/۳۰	۲/۸۳۳	x36	
۱/۳۶	-/۰۸	-/۲۱۰	۹۹	۳/۱۴	۱/۲۶۱	x37	
۱/۵۴	۱/۱۰	-/۰۰۴	۹۹	۳/۳۲	۲/۹۰۹	x38	
۱/۴۵	-/۰۳	-/۰۸۳	۹۹	۳/۲۱	۱/۷۵۰	x39	
۱/۴۵	۱/۰۱	-/۰۴۴	۹۹	۳/۲۳	۲/۰۴۱	x40	
۱/۴۶	۱/۰۶	-/۰۱۳	۹۹	۳/۲۶	۲/۵۲۲	x41	
۱/۴۸	۱/۰۶	-/۰۱۴	۹۹	۳/۲۷	۲/۴۹۷	x42	

ارزش تست = ۳							سیاست‌ها	ابعاد
فاصله اطمینان		معنی‌داری	درجه آزادی	میانگین	مقدار تی	مقدار تی		
کران بالا	کران پایین							
۱/۴۶	۱/۰۰	۰/۰۴۷	۹۹	۳/۲۳	۲/۰۰۹	x43		
۱/۴۸	۱/۰۴	۰/۰۲۰	۹۹	۳/۲۶	۲/۳۶۹	x44		
۱/۴۹	۱/۰۵	۰/۰۱۷	۹۹	۳/۲۷	۲/۴۳۵	x45		
۱/۴۳	-۱/۰۱	۰/۰۶۴	۹۹	۳/۲۱	۱/۸۷۲	x46		
۱/۴۲	-۱/۰۴	۰/۱۰۰	۹۹	۳/۱۹	۱/۶۶۲	x47		
۱/۳۳	-۱/۰۹	۱/۲۵۹	۹۹	۳/۱۲	۱/۱۳۶	x48		
۱/۵۵	۱/۰۹	۱/۰۰۷	۹۹	۳/۳۲	۲/۷۷۴	x49		
۱/۴۵	۱/۰۱	۱/۰۴۱	۹۹	۳/۲۳	۲/۰۷۴	x50		

در ادامه به منظور بررسی مهم‌ترین ابعاد تأثیرگذار برای تحقق سیاست‌های حریم کلان‌شهری اهواز، از مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شده است. معادلات ساختاری در نرم‌افزار اموس^۱ بررسی شده است. بر اساس نتایج این مدل، در جدول ۵ مقادیر غیراستاندارد^۲، خطای معیار^۳، نسبت بحرانی^۴ و سطح تحت پوشش نشان داده شده است. نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد همه پارامترهای لاندنا تفاوت معناداری با مقدار صفر دارند. مقدار سطح معناداری P در همه روابط فوق کمتر از ۰/۰۵ و نزدیک به صفر است. همچنین نسبت بحرانی مناسب (بیشتر از ۱/۹۶) و خطای استاندارد پایین است که نشان می‌دهد همه روابط موجود در این مدل تأیید شده است. همچنین نتایج ارزیابی رگرسیون وزنی (جدول ۶) بیانگر آن است که در مدل اموس سنجش سه شاخص مقدار ریشه میانگین مربعات خطای برآورد و سطح معناداری و خی‌دو مدل، اهمیت بیشتری به دیگر شاخص‌ها دارد. درجه آزادی برابر ۱۱۷۱ و از صفر دور است که مطلوبیت مدل را نشان می‌دهد. مقدار خی‌دو در این قسمت ۱۳۶۱/۰۷۳ و مقدار P آزمون خی‌دو ۰/۰۰۰ برآورد شده که نشان‌دهنده وضعیت مناسب داده‌های پژوهش است. همچنین کای اسکور نسبی (به هنجار شده) ۱/۱۶۲ است که برازش قابل قبول مدل را نشان می‌دهد. مقادیر میان ۳ تا ۲ برازش خوب و مقادیر ۵ تا ۱ برازش مطلوب و قابل قبول را نشان می‌دهند. شاخص برازش افزایشی برابر با ۰/۹۶۳ شاخص برازش تطبیقی برابر با ۰/۹۶۳ و شاخص برازش توکرلوئیس برابر ۰/۹۶۱ است که جزء گروه شاخص برازش و نمایانگر برازش قابل قبول مدل است.

در ادامه، برآورد شاخص برازش مقتصد برابر ۰/۹۵۶ برازش خوب مدل، شاخص نیکویی برازش مقتصد برابر ۰/۶۲۷ برازش خوب مدل، شاخص برازش مقتصد هنجار شده PNFI برابر ۰/۷۵۱ و شاخص برازش تطبیقی مقتصد برابر ۰/۹۲۱ محاسبه شده است که مقدار عددی هر کدام از شاخص‌های ذکر شده برازش خوب مدل را نشان می‌دهند. در نهایت می‌توان به ریشه دوم میانگین مربعات خطای برآورد برابر ۰/۰۴ اشاره کرد که برازش قابل قبول مدل و مقدار عددی کمتر از ۰/۰۵۰ برازش خوب مدل را گزارش می‌دهد؛ از این رو با توجه به نتایج می‌توان گفت مدل پژوهش از برازش قابل قبول و مطلوبی برخوردار است.

یافته‌های حاصل از مدل نشان می‌دهد که کدام ابعاد اهمیت کمتر و کدام ابعاد اهمیت بارزتر و بیشتری برای تحقق سیاست‌های حریم اهواز داشته است. عامل (بعد) مدیریتی و حکمرانی با بار عاملی ۱/۶۸ مهم‌ترین عامل شناخته شده است. سپس عامل اجتماعی با بار عاملی ۱/۴۲ عامل اقتصادی با بار عاملی ۱/۳۳ و در نهایت عامل فضایی با بار عاملی ۰/۱۶ در مرتبه آخر و به عنوان کم اهمیت‌ترین عامل مشخص شده است (شکل ۴).

1. Amos
2. Unstandardized Estimates

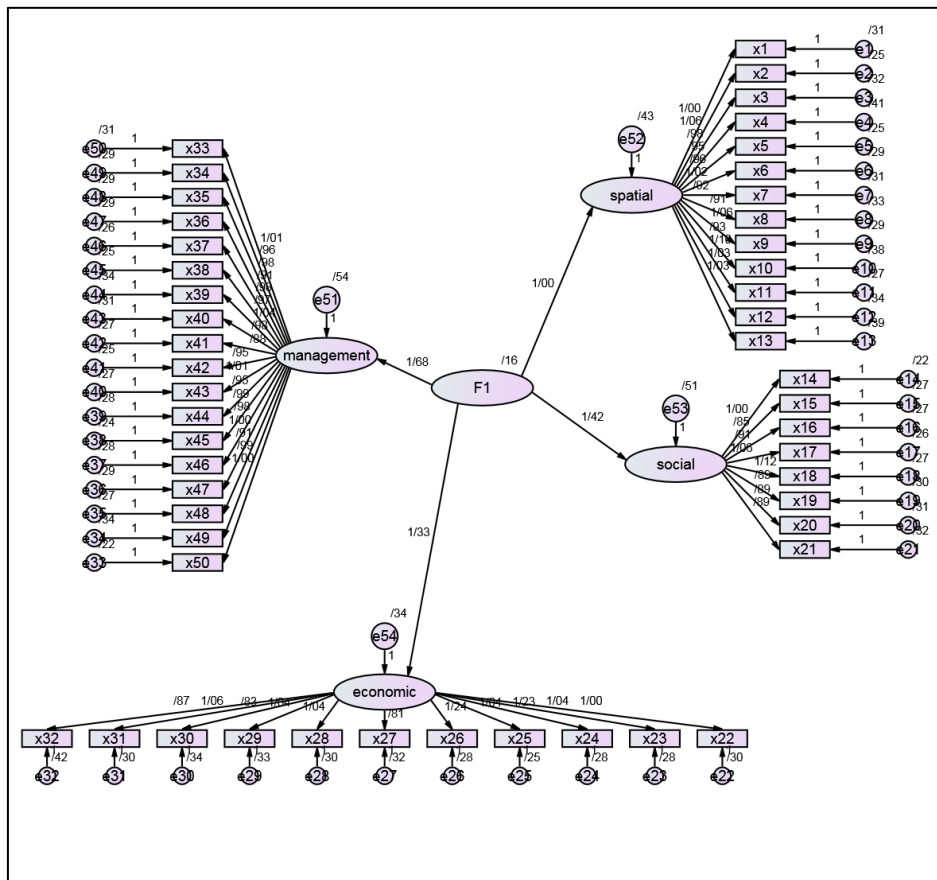
3. Standard Error
4. Critical Ratio

جدول ۵. رگرسیون وزنی مدل پیش فرض

ابعاد و سیاست‌ها	ابعاد و سیاست‌ها	Estimate	S.E.	C.R.	P	ابعاد و سیاست‌ها	ابعاد و سیاست‌ها	Estimate	S.E.	C.R.	P
spatial	F1	۱				economic	F1	۱/۳۳۱	۰/۳۶۹	۳/۶۰۳	***
social	F1	۱/۴۲۴	۰/۴	۳/۵۶۳	***	management	F1	۱/۶۸۱	۰/۴۵۷	۳/۶۷۵	***
x1	spatial	۱				x26	economic	۱/۲۴۴	۰/۱۱۲	۱۱/۱	***
x2	spatial	۱/۳۶	۰/۱۰۳	۱۰/۲۷۵	***	x27	economic	۰/۸۰۸	۰/۰۹۳	۸/۶۹۱	***
x3	spatial	۰/۹۸۱	۰/۱۰۵	۹/۳۷۴	***	x28	economic	۱/۰۳۸	۰/۱۰۲	۱۰/۱۸۹	***
x4	spatial	۰/۹۵۵	۰/۱۱۱	۸/۶۰۷	***	x29	economic	۱/۰۳۶	۰/۱۰۴	۹/۹۴۱	***
x5	spatial	۰/۹۵۶	۰/۰۹۷	۹/۸۳۸	***	x30	economic	۰/۸۳۳	۰/۰۹۶	۸/۷۱۸	***
x6	spatial	۱/۰۲۰	۰/۱۰۵	۹/۷۳۸	***	x31	economic	۱/۰۵۹	۰/۱۰۳	۱۰/۲۷۱	***
x7	spatial	۰/۹۱۷	۰/۱۰۱	۹/۰۸۵	***	x32	economic	۰/۸۶۸	۰/۱۰۴	۸/۳۴۶	***
x8	spatial	۰/۹۱۴	۰/۱۰۲	۸/۹۳۲	***	x50	management	۱			
x9	spatial	۱/۵۸۰	۰/۱۰۶	۹/۹۵۹	***	x49	management	۰/۹۸۷	۰/۰۷۶	۱۳/۰۶۶	***
x10	spatial	۰/۹۲۵	۰/۱۰۷	۸/۶۲۹	***	x48	management	۰/۹۱۵	۰/۰۶۸	۱۳/۴۴۷	***
x11	spatial	۱/۱۰۱	۰/۱۰۷	۱۰/۲۸۹	***	x47	management	۱	۰/۰۷۳	۱۳/۷۸۹	***
x12	spatial	۱/۰۲۸	۰/۱۰۹	۹/۴۲۴	***	x46	management	۰/۹۸۴	۰/۰۷۱	۱۳/۸۸۷	***
x13	spatial	۱/۰۳۰	۰/۱۱۳	۹/۱۳۵	***	x45	management	۰/۹۸۷	۰/۰۶۸	۱۴/۴۳۱	***
x14	social	۱				x44	management	۰/۹۵۵	۰/۰۷۰	۱۳/۶۰۹	***
x15	social	۰/۸۴۶	۰/۰۷۴	۱۱/۴۶۴	***	x43	management	۱/۰۱۱	۰/۰۷۱	۱۴/۱۵۱	***
x16	social	۰/۹۰۹	۰/۰۷۶	۱۱/۹۲۰	***	x42	management	۰/۹۵۱	۰/۰۶۸	۱۳/۹۷۹	***
x17	social	۱/۰۵۶	۰/۰۸۱	۱۳/۱۰۵	***	x41	management	۰/۸۸۴	۰/۰۶۷	۱۳/۱۲۰	***
x18	social	۱/۱۲۳	۰/۰۸۳	۱۳/۴۵۱	***	x40	management	۰/۹۷۶	۰/۰۷۳	۱۳/۴۵۰	***
x19	social	۰/۸۸	۰/۰۷۷	۱۱/۴۷۷	***	x39	management	۱/۰۴۰	۰/۰۷۷	۱۳/۴۷۱	***
x20	social	۰/۸۸۸	۰/۰۷۸	۱۱/۳۵۹	***	x38	management	۰/۹۷۴	۰/۰۶۸	۱۴/۲۵۳	***
x21	social	۰/۸۸۸	۰/۰۷۹	۱۱/۲۶۱	***	x37	management	۰/۹۸۱	۰/۰۶۹	۱۴/۱۵۰	***
x22	economic	۱				x36	management	۰/۹۰۶	۰/۰۶۹	۱۳/۰۷۲	***
x23	economic	۱/۰۴۵	۰/۱۰۱	۱۰/۳۴۹	***	x35	management	۰/۹۸۲	۰/۰۷۲	۱۳/۶۵۱	***
x24	economic	۱/۲۳۵	۰/۱۱۲	۱۱/۰۶۳	***	x34	management	۰/۹۵۹	۰/۰۷۱	۱۳/۵۷۲	***
x25	economic	۱/۰۴۴	۰/۰۹۹	۱۰/۵۸۲	***	x33	management	۱/۰۰۹	۰/۰۷۴	۱۳/۷۰۲	***

جدول ۶. شاخصه‌ای اصلی برازش مدل مرتبه دوم

نوع شاخص	معیار برازش مدل	مقدار	حد قابل قبول	نتیجه
شاخصه‌ای مطلق (برازندگی مدل)	کای اسکوتر (CMIN)	۱۳۶۱/۰۷۳		
	درجه آزادی (DF)	۱۱۷۱		
	سطح معناداری (P)	۰/۰۰۰	کمتر از ۰/۰۵	قابل قبول
	نسبت کای اسکوتر به درجه آزادی (CMIN/DF)	۱/۱۶۲	بین ۱ تا ۵	قابل قبول
شاخصه‌ای نسبی	ریشه میانگین مجزورات خطای برآورد (RMSEA)	۰/۰۴	به پایین	قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش (GFI)	۰/۶۸۳	به بالا	قابل قبول
	شاخص نیکویی برازش اصلاح شده (AGFI)	۰/۶۵۵	به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش اصلاح شده (NFI)	۰/۷۸۶	نزدیک به یک	قابل قبول
	شاخص توکر - لوئیس (TLI)	۰/۹۶۱	به بالا	قابل قبول
	شاخص برازندگی فزاینده (IFI)	۰/۹۶۳	به بالا	قابل قبول
	شاخص برازندگی تطبیقی (CFI)	۰/۹۶۳	به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش نسبی (RFI)	۰/۷۷۶	به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش تطبیقی مقصد (PCFI)	۰/۹۲۱	به بالا	قابل قبول
	شاخص برازش هنجار شده مقصد (PNFI)	۰/۷۵۱	به بالا	قابل قبول

شکل ۴. مدل ابعاد اثرگذار در حریم کلان شهر اهواز

۴- بحث و نتیجه‌گیری

مدیریت حریم کلانشهری در ایران به‌طور عام و در اهواز به‌طور خاص، تحت تأثیر ساختارهای متمرکز دولتی، تعارضات نهادی و الگوهای اقتصادی مبتنی بر رانت قرار دارد. با این حال، پرسش اساسی این است که آیا نحوه مدیریت حریم اهواز تفاوت معناداری با سایر کلانشهرهای ایران دارد؟ یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اگرچه چالش‌هایی نظیر ضعف هماهنگی نهادی، رشد سکونتگاه‌های غیررسمی و نابرابری فضایی در بسیاری از کلانشهرهای ایران (مانند تهران و مشهد) نیز مشاهده می‌شود؛ اما ویژگی‌های خاص اهواز، از جمله اقتصاد نفت‌محور و موقعیت استراتژیک آن در جنوب غرب کشور، مدیریت حریم آن را متمایز می‌کند. وابستگی شدید اقتصاد اهواز به صنایع نفت و پتروشیمی، همراه با تمرکز سرمایه‌گذاری‌های کلان در این بخش، فشار مضاعفی بر اراضی حریم وارد کرده و الگوی توسعه نامتوازن را تشدید کرده است. این وضعیت در مقایسه با کلانشهرهایی مانند تهران، که تنوع اقتصادی بیشتری دارند، یا مشهد، که مهاجرت مذهبی و گردشگری نقش بیشتری در شکل‌گیری حریم آن ایفا می‌کند، متفاوت است.

علاوه بر این، وجود رودخانه کارون و میدان‌های نفتی بزرگ در محدوده اهواز، تعارضات میان کاربری‌های صنعتی، کشاورزی و مسکونی را در حریم این شهر پیچیده‌تر کرده است. این ویژگی‌ها نیازمند رویکردی در مدیریت حریم است که فراتر از الگوهای رایج در سایر شهرها، بر هماهنگی میان نهادهای صنعتی، زیست‌محیطی و محلی تأکید کند. در مقابل، در شهرهایی مانند تهران، تمرکز بیشتر بر کنترل رشد افقی شهر و جلوگیری از زمین‌خواری در مناطق شمالی است، در حالی که در اهواز، چالش اصلی مدیریت تعارضات ناشی از اقتصاد نفتی و گسترش حاشیه‌نشینی (با ۳۵ درصد جمعیت در حاشیه) است. بنابراین، اگرچه اصول کلی مدیریت حریم در ایران مشابه است؛ اما شرایط خاص جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی اهواز، ضرورت اتخاذ سیاست‌های بومی‌سازی شده و متمایز را برجسته می‌کند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های دولتی و مدیریت شهری در شکل‌گیری و تنظیم حریم کلانشهری اهواز نقش به‌سزایی دارند. ضعف در هماهنگی بین نهادهای دولتی و محلی، منجر به افزایش چالش‌های مدیریت حریم شهری شده است. توسعه اقتصاد سیاسی فضا و فرایندهای سرمایه‌گذاری تأثیر چشمگیری بر استفاده از اراضی حریم کلانشهری داشته‌اند. رشد نامتوازن اقتصادی، باعث افزایش فشار بر مناطق حاشیه‌ای و توسعه بی‌رویه سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. توزیع نابرابر منابع و خدمات در محدوده حریم کلانشهری اهواز منجر به بروز نابرابری‌های فضایی شده و این وضعیت موجب افزایش اختلافات اجتماعی و کاهش کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شده است. در این راستا، پیشنهاد می‌شود تدوین سیاست‌های یکپارچه مدیریت حریم با همکاری تمامی نهادهای ذی‌ربط، تقویت نظارت بر توسعه اقتصادی و جلوگیری از تغییر کاربری‌های غیرمجاز، و توسعه برنامه‌های حمایتی برای کاهش نابرابری‌های فضایی و اجتماعی در اولویت قرار گیرد. این راهکارها با توجه به شرایط خاص اهواز، می‌توانند به عنوان الگویی برای مدیریت حریم در کلانشهرهای نفت‌محور دیگر نیز مورد استفاده قرار گیرند.

حریم منطقه کلانشهری اهواز که شامل شهرهای مهمی همچون اهواز، ملاتانی، ویس، حمیدیه، شبان، باوی و کارون (شامل کوه عبدالله و مناطق اطراف که هر کدام دارای حریم شهری مجزایی هستند) با جمعیتی بالغ بر ۲ میلیون نفر به عنوان یک سیستم شهری - منطقه‌ای، یک کل به‌هم‌وابسته و پیوسته‌ای است که در غیاب حکمرانی شایسته و یکپارچه دچار چنان آشفتگی فضایی - عملکردی شده که راه‌حل مسئله را اغلب در یک سری راهکارهای جستجو کرده‌ایم و به نظر می‌رسد راه برون‌رفت از این وضعیت تا حدود زیادی منوط به پیاده‌سازی اندیشه اقتصاد سیاسی فضا، بهبود ظرفیت نظام بوروکراسی و مدیریت مشارکتی خواهد بود. بیش از هر زمان دیگر توسعه کلانشهرهای کشور به خصوص اهواز نحوه برنامه‌ریزی مدیریت مناطق به پهنه‌های پیراشهری (حریم) آن‌ها منوط شده و به نوعی به آن گره خورده است. در غیاب مدیریت یکپارچه و رویکرد فرابخشی و فراشهری به چالش‌های اقتصادی، فضایی و اجتماعی (از فقر نابرابری اجتماعی و آشفتگی فضایی و بصری) بسیار پررنگ‌تر شده‌اند؛ طوری که گذر به رویکردهای شهری در کنار تقویت یکپارچه‌سازی رویه‌های سیاست‌گذاری و مداخله و تقویت مدیریت محلی ضرورتی خاص یافته است.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که سیاست‌های دولتی و مدیریت شهری در شکل‌گیری و تنظیم حریم کلانشهری اهواز نقش به‌سزایی دارند. به‌ویژه، ضعف در هماهنگی بین نهادهای دولتی و محلی، منجر به افزایش چالش‌های مدیریت حریم شهری شده است. این ضعف در بخش یافته‌ها (جدول ۴) با میانگین بالای متغیرهایی نظیر «تفرق اطلاعاتی و عدم شفافیت داده‌ها در فرآیند تصمیم‌گیری» (۳/۳۲) و «تعارض میان نهادهای محلی و ملی» (۳/۲۳) مشهود است. همچنین، مدل معادلات ساختاری (شکل ۴) نشان می‌دهد که بعد مدیریتی و حکمرانی با بار عاملی ۱/۶۸ مهم‌ترین عامل در سیاست‌گذاری حریم اهواز است که این اهمیت به

دلیل وجود تعارضات نهادی و فقدان انسجام سازمانی است. این شواهد تأیید می‌کنند که ناهماهنگی میان نهادها، از جمله عدم توافق میان وزارت راه و شهرسازی، شهرداری اهواز و وزارت کشور (جدول ۳)، به تشدید مشکلاتی مانند ساخت و ساز غیرمجاز و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی منجر شده است.

توسعه اقتصاد سیاسی فضا و فرایندهای سرمایه‌گذاری نیز تأثیر چشمگیری بر استفاده از اراضی حریم کلان‌شهری داشته‌اند. رشد نامتوازن اقتصادی، به ویژه در صنایع نفت و پتروشیمی (با میانگین ۳/۵۱ در جدول ۴)، باعث افزایش فشار بر مناطق حاشیه‌ای و توسعه بی‌رویه سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. توزیع نابرابر منابع و خدمات در محدوده حریم کلان‌شهری اهواز منجر به بروز نابرابری‌های فضایی شده و این وضعیت موجب افزایش اختلافات اجتماعی و کاهش کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شده است. در این راستا، پیشنهاد می‌شود تدوین سیاست‌های یکپارچه مدیریت حریم با همکاری تمامی نهادهای ذی‌ربط، تقویت نظارت بر توسعه اقتصادی و جلوگیری از تغییر کاربری‌های غیرمجاز، و توسعه برنامه‌های حمایتی برای کاهش نابرابری‌های فضایی و اجتماعی در اولویت قرار گیرد.

توسعه اقتصاد سیاسی فضا و فرایندهای سرمایه‌گذاری تأثیر چشمگیری بر استفاده از اراضی حریم کلان‌شهری داشته‌اند. رشد نامتوازن اقتصادی، باعث افزایش فشار بر مناطق حاشیه‌ای و توسعه بی‌رویه سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. توزیع نابرابر منابع و خدمات در محدوده حریم کلان‌شهری اهواز منجر به بروز نابرابری‌های فضایی شده است. این وضعیت موجب افزایش اختلافات اجتماعی و کاهش کیفیت زندگی در مناطق حاشیه‌ای شده است. در مجموع ارزیابی سیاست‌ها، ساخت و ساز غیر اصولی و فاقد استاندارد در مناطق حاشیه‌ای حریم اهواز سرمایه‌گذاری در صنایع نفت و پتروشیمی و اولویت تأمین مسکن در اراضی حریم به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم را در اقتصاد سیاسی حریم کلان‌شهری اهواز به خود اختصاص داده‌اند. در مقابل ضعف آگاهی‌رسانی و اطلاع‌رسانی در میان نهادهای مرتبط با حریم، تعارض منافع بین بازیگران و سیاست‌گذاران پهنه حریم از سیاست‌های کم‌اهمیت ارزیابی شده‌اند. نتایج یافته‌های تحقیق حاضر با نتایج سایر تحقیق‌ها، از جمله: مهرنابت (Mehrsabet, 2022) مؤلفه‌های اقتصاد سیاسی در سازمان‌یابی فضایی، سرور (Sarvar, 2022) اقتصاد سیاسی و مدیریت یکپارچه، کاظمیان (Kazemian, 2020) اقتصاد سیاسی شهری جدید، رحمتی (Rahmati, 2022) اقتصاد سیاسی خودکفایی شهرداری‌ها همخوانی و سازگاری دارد. شایان‌ذکر است جدای اشتراکات فوق، نتایج این تحقیق، به‌ویژه در یافته‌های کمی «در سطح متغیرها» و همبستگی از وجوه تمایز نسبت به دیگر تحقیق‌ها است. به عنوان پیشنهاد ضرورت دارد که تدوین سیاست‌های یکپارچه مدیریت حریم با همکاری تمامی نهادهای ذی‌ربط، تقویت نظارت بر توسعه اقتصادی و جلوگیری از تغییر کاربری‌های غیرمجاز، توسعه برنامه‌های حمایتی برای کاهش نابرابری‌های فضایی و اجتماعی در اولویت قرار گیرد.

۵- سپاس‌گزاری

نویسندگان از تمامی مشارکت‌کنندگان در فرایند این تحقیق نهایت تشکر و قدردانی را دارند.

۶- فهرست منابع

- پرشان، م. طوسی، س. فرجی‌راد، ک و میرمیران، ح. (۱۴۰۱). ارائه مدل ایده‌آل برای مدیریت منطقه کلان‌شهر تهران. برنامه‌ریزی اجتماعی فیزیکی، ۱۰ (۲)، ۸۷-۱۰۴.
- جان پرور، محسن؛ غفوریان، مهسا و نادری چنار، زکیه. (۱۳۹۸). بررسی عوامل مدیریت سیاسی مؤثر در سامان‌دهی فضاهای شهری. جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، ۱۱ (۲)، ۲۹۳-۳۱۳.
- حسینی، سید هادی. (۱۳۹۵). تحلیل شاخص‌های حکمروایی خوب شهری با تأکید بر نظرات شهروندان و مدیران؛ مطالعه موردی: شهر تربت حیدریه. فصلنامه مطالعات شهری، ۵ (۲۰)، ۴۳-۵۲.
- خان محمدی، عصمت؛ سرور، رحیم و استعلاجی، علیرضا. (۱۴۰۰). تدوین سناریوهای آینده اسکان غیررسمی پهنه جنوبی حریم کلانشهر تهران. فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای) ۱۱ (۴۳): ۴۲۳-۴۴۷.
- صبوری، مجتبی، سرور، رحیم. (۱۴۰۱). واکاوی عوامل اثر گذار تاریخی و آینده نگاری وضعیت حریم شهرهای ایرانی اسلامی؛ مطالعه موردی: حریم کلانشهر تهران. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱۱ (۴۴)، ۷۵-۸۸.

مستوفی، انوشیروان و قلمبردزفولی، رامنا. (۱۴۰۰). ارزیابی علل و پیامدهای نارسایی در مدیریت یکپارچه حریم پایتخت با تأکید بر الزامات طرح جامع شهر تهران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۱(۳)، ۳۱۹-۳۴۰.

مصطفوی، الف. و قلم‌بردزفولی، ر. (۲۰۲۱). ارزیابی علل و پیامدهای ناکامی‌ها در مدیریت یکپارچه حاشیه پایتخت، با تأکید بر الزامات طرح جامع تهران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۱(۳)، ۳۴۰-۳۱۹.

نصیریان، ناصر و بصیرت، میثم. (۱۴۰۱). تحلیل ذینفعان حریم پایتخت (کلانشهر تهران) بر اساس ماتریس قدرت/ منفعت. جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۹(۲)، ۷۷-۹۵.

References

- Aliyu, A. A., & Amadu, L. (2017). Urbanization, cities, and health: the challenges to Nigeria—a review. *Annals of African medicine*, 16(4), 149-158. 10.4103/aam.aam_1_17
- Asadzadeh, A., Fekete, A., Khazai, B., Moghadas, M., Zebardast, E., Basirat, M., & Kötter, T. (2023). Capacitating urban governance and planning systems to drive transformative resilience. *Sustainable cities and society*, 96(2023), 104637. 10.1016/j.scs.2023.104637
- Bibri, S. E., Krogstie, J., & Kärrholm, M. (2020). Compact city planning and development: Emerging practices and strategies for achieving the goals of sustainability. *Developments in the built environment*, 4(2020), 100021. 10.1016/j.dibe.2020.100021
- Brenner, N. (2009). Urban governance and the production of new state spaces in Western Europe, 1960–2000. *The disoriented state: Shifts in governmentality, territoriality and governance*, 41-77. 10.1007/978-1-4020-9480-4_3
- Calzada, I. (2017). Metropolitan and city-regional politics in the urban age: why does “(smart (devolution” matter? *Palgrave Communications*, 3(1), 1-17. 10.1057/palcomms.2017.94.
- Cattaneo, A., Adukia, A., Brown, D. L., Christiaensen, L., Evans, D. K., Haakenstad, A., Weiss, D. J. (2022). Economic and social development along the urban–rural continuum: New opportunities to inform policy. *World development*, 157(2022), 105941. 10.1016/j.worlddev.2022.105941
- Chen, Y. L., & Li, W. D. (2011). Neoliberalism, the developmental state, and housing policy in Taiwan. *Locating neoliberalism in East Asia: Neoliberalizing spaces in developmental states*, 196-224. 10.1002/9781444346657.ch8
- Cuthbert, A. R. (2008). *The form of cities: Political economy and urban design*: John Wiley & Sons. 10.1002/9780470774915
- Eakin, H., Keele, S., & Lueck, V. (2022). Uncomfortable knowledge: mechanisms of urban development in adaptation governance. *World development*, 159(2022), 106056. 10.1016/j.worlddev.2022.106056
- Farhoodi, R., Gharakhlou-N, M., Ghadami, M., & Khah, M. P. (2009). A critique of the prevailing comprehensive urban planning paradigm in Iran: The need for strategic planning. *Planning Theory*, 8(4), 335-361. 10.1177/1473095209341
- Gavsker, K. K. (2024). Evolution of Urban Policy and Unconventional Methods of Governance in India: Exploring Neoliberalization's Effect. In M. Mishra, V. R. Sharma, & A. Chakrabarti (Eds.), *Political Economy of Emerging Urban and Peri-urban Spaces in India: A Roadmap Towards Environmental and Social Sustainability* 17-43. 10.1007/978-981-97-8872-9_2
- Hosseini, S. H. (2016). Analysis of Good Governance Indicators in Torbat Haydarieh: Emphasizing on the citizens and urban managers' viewpoints. *Motaleate Shahri*, 5(20), 43-52. https://urbstudies.uok.ac.ir/article_40907.html?lang=en. [In Persian]
- Ianoş, I., Peptenatu, D., Drăghici, C., & Pintilii, R. (2012). Management elements of the emergent metropolitan areas in a transition country: Romania, as case study. *Journal of Urban and Regional Analysis*, 4(2), 149-172. 10.37043/JURA.2012.4.2.3
- Ismagiloiva, E., Hughes, L., Rana, N., & Dwivedi, Y. (2019). Role of smart cities in creating sustainable cities and communities: A systematic literature review. Paper presented at the ICT Unbounded, Social Impact of Bright ICT Adoption: IFIP WG 8.6 International Conference on Transfer and Diffusion of IT, TDIT 2019, Accra, Ghana, June 21–22, 2019, Proceedings. 10.1007/978-3-030-20671-0_21
- Jafari pabandi, m. h., Darskhan, R., & Mousavi, M. (2022). Structural-functional analysis of urban morphology under the influence of rents from the oil economy (Case Study :Zanjan City). 12(47), 203-218. 10.30495/jupm.2022.4129
- Janparvar, M., Ghaforian, M., & Naderi Chenar, Z. (2020). Investigating the Effective Factors of Political Management on the Regulation of Urban Spaces. *Journal of Geography and Regional Development*, 17(2), 293-313. https://jgrd.um.ac.ir/article_33665.html?lang=en. [In Persian]

- Kapucu, N., Ge, Y., Rott, E., & Isgandar, H. (2024). Urban resilience: Multidimensional perspectives, challenges and prospects for future research. *Urban Governance*. 10.1016/j.ugj.2024.09.003
- Kenton, W. (2023). Political Economy Definition, History and Applications. In: Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/p/political-economy.asp>.
- khanmohammadi, E., sarvar, R. and estelaji, A. (2021). compile of future scenarios for informal settlement in the southern part of Tehran metropolitan area. *Geography Regional Planning*, 11(43), 423-447. https://www.jgeoqeshm.ir/article_134757.html. [In Persian]
- Kidokoro, T., Matsuyuki, M., & Shima, N. (2022). Neoliberalization of urban planning and spatial inequalities in Asian megacities: Focus on Tokyo, Bangkok, Jakarta, and Mumbai. *Cities*, 130, 103914. 10.1016/j.cities.2022.103914
- Knickel, K., Almeida, A., Galli, F., Hausegger-Nestelberger, K., Goodwin-Hawkins, B., Hrabar, M.,... Maye, D. (2021). Transitioning towards a sustainable wellbeing economy—implications for rural–urban relations. *Land*, 10(5), 512-524. 10.3390/land10050512
- Kojouri, M. K., Ghalehtemouri, K. J & ,Kiadarbandsari, M. (2023). The role of building violations on urban spatial development in Iran: an emphasize on Tehran metropolis socioeconomic factors. *City and Built Environment*, 1(1), 20-31. 10.1007/s44213-023-00025-w
- Lozynskiy, R. (2022). Suburb as a socio-spatial phenomenon and post-socialist city. *Human Geography*, 32(3), 24-33. 10.26565/2076-1333-2022-32-03
- McManus, R. (2011). Suburban and urban housing in the twentieth century. *Proceedings of the Royal Irish Academy: Archaeology, Culture, History, Literature*, 111(1), 253-286. 10.3318/PRIAC.2011.111.253
- Mostofi, A., Qalambordefouli, R. (2021). Evaluation of the Causes and Consequences of Failures in the Integrated Management of the Capital's Periphery, with Emphasis on the Requirements of the Tehran Comprehensive Plan. *Geography Quarterly (Regional Planning)*, 11(3), 319–340. [In Persian]
- Nasirian, N. and Basirat, D. M. (2022). Analysis of Urban Fringe Stakeholders in the Capital (Metropolis of Tehran) based on the Power/Interest Matrix. *Geography and Urban Space Development*, 9(2), 77-95. 10.22067/jgusd.2021.71009.1061. [In Persian]
- Nassermostofi, A., Ghalambordefooly, R. (2021). Assessing the causes and consequences of failure in the integrated management of the capital green belt with emphasis on the principles of the comprehensive plan of Tehran. *Geography (Regional Planning)*, 11(44), 319-340. 10.22034/jgeoq.2021.136725. [In Persian]
- Otero, G., Carranza, R., & Contreras, D. (2023). Spatial divisions of poverty and wealth: does segregation affect educational achievement? *Socio-Economic Review*, 21(1), 617-641. 10.1093/ser/mwab022
- Parishan, M., Nadayi Tosi, S., farajirad, K. and Mirmiran, H. (2023). Presenting the Ideal Model for the Management of Tehran Metropolitan Area. *Physical Social Planning*, 10(2), 87-104. doi: 10.30473/psp.2023.65965.2638. [In Persian]
- Pieterse, E. (2019). Urban governance and spatial transformation ambitions in Johannesburg. *Journal of Urban Affairs*, 41(1), 20-38. 10.1080/07352166.2017.1305807
- Rostaei, S., Heydari Chiyane, R., Asgari Zamani, A., & Tavassolian, R. (2021). Analysis of the Effective Forces in Urbanization of Rent in the Form of Urban Residential Land Development Plans (Case study: Zanzan city). *Human Geography Research*, 53(1), 85-103. 10.22059/jhgr.2019.282830.1007949
- Roudari, S., Ghasemi, H., & Ghoreshi, D. (2023). Oil Rents and Financial Development Through The Stock Market: Is the Institutional Quality A Matter? New Evidence from Brazil and Norway. *Iranian Economic Review*, 27(3), 1065-1102. 10.22059/ier.2023.332094.1007291
- Sabouri, M., Sarvar, R., Joudaki, H.R., Adibisadinezhad, F. (2022). Analysis of historcial and futuristic factors affecting the privacy of Iranian Islamic cities; Case study of Tehran metropolitan area. *Iranian Islamic city studies*, 44(12), 75-88. rimag.ir/fa/Article/32042. [In Persian]
- Sridharan, N. (2011). Spatial inequality and the politics of urban expansion. *Environment and Urbanization ASIA*, 2(2), 187-204. <http://eua.sagepub.com/content/2/2/187.short>
- Walker, C. C., Druckman, A., & Jackson, T. (2021). Welfare systems without economic growth: A review of the challenges and next steps for the field. *Ecological Economics*, 186, 107066. 10.1016/j.ecolecon.2021.107066
- Wang, K. (2024). The Origin of the Issue and Theoretical Framework of Urban Spatial Development. In *National Spatial Planning in China: Theoretical Approach and Applied Practice*, 17-46. 10.1007/978-981-97-7729-7_2
- Ye, C., Chen, M., Duan, J., & Yang, D. (2017). Uneven development, urbanization and production of space in the middle-scale region based on the case of Jiangsu province, China. *Habitat International*, 66(2), 106-116. 10.1016/j.habitatint.2017.05.013

Yin, C., Xiao, J., & Qian, X. (2023). Understanding urban planning failure in China: identifying practitioners' perspectives using Q methodology. *Cities*, 134(2023), 104-193. 10.1016/j.cities.2023.104193